

ne z bytem Mongołów. Prezentuje je w kontekście zmiany społecznej, czyli wpływu Chin na rozwój tego narodu. Dziennik prowadzony w 1830 r. liczy 76 stron i stanowi tylko część całej serii wspomnień. W komentarzach autorka zwraca uwagę przede wszystkim na osoby, które przyczyniły się do naukowego sukcesu Kowalewskiego: tłumaczy, misjonarzy, duchowieństwo buddyjskie, syberyjską inteligencję, którzy pomogli mu w zebraniu rękopisów i buddyjskich ksiąg. Polańska opracowała te teksty według współczesnych zasad pisowni, jednak z zachowaniem osobliwej stylistyki autora.

Ostatnie części tomu to: wykaz nazw własnych (s. 210–214), wykaz nazw geograficznych (s. 214–217), wykaz skrótów (s. 217) oraz bibliografia (s. 218–227).

Anna Mrozowicka

*Vospominaniâ iz Sibiri: memuraly, očerki, dnevnikovye zapisi
pol'skih političeskih ssyl'nyh v vostočnuû Sibir' pervoj poloviny
XIX stoletîâ,*

publ., sost., perevod, vstupl., predisl., komment. B.S. Šostakovič, Irkutsk:
„Artizdat”, 2009, ss. 724 il.

Prezentowana książka otwiera nową serię wydawniczą zatytułowaną „Biblioteka Polsko-Syberyjska”. Jest adresowana do szerokiego kręgu czytelników, nie tylko specjalistów — historyków, lecz także etnologów, krajoznawców i amatorów syberyjskiej historii bądź literatury pamiętnikarskiej. Zbiór zawiera przetłumaczone po raz pierwszy na język rosyjski wspomnienia oraz dzienniki czterech polskich zesłańców politycznych pierwszej połowy XIX w. na Syberii: Wincentego Migurskiego, Justyniana Rucińskiego, Juliana Sabińskiego i Agatona Gillera.

Historia zesłańca Polaków, a także migracji społeczno-ekonomicznej to kilkusetletni proces liczący około 200 lat. Odbyswał się on w ramach ówczesnych struktur państwowych Imperium Rosyjskiego, w które wchodziły historyczne ziemie Rzeczypospolitej. Niemalże do niedawna ów fakt dziejowy był traktowany jedynie jako zjawisko marginalne syberyjskich procesów historycznych, a nawet jako „produkt uboczny” polityki zesłańczej caratu. Konsekwentnie problematyka polsko-syberyjska nie stanowiła przedmiotu kompleksowych studiów naukowych ani w rosyjskiej, ani nawet polskiej historiografii. Takie podejście w nauce radzieckiej zachowało się do przełomu lat 50. i 60. XX w. Właśnie wtedy, w okresie „poststalinowskiej odwilży”, wydano w Irkucku dwa tomy monograficznych materiałów oraz esejów poświęconych znamienitym polskim uczonym i patriotom walczącym o niepodległość Polski, jakimi byli Jan Czerski¹ i Aleksander Czekanowski². Jednakże każda kolejna próba zbadania dziejów Polaków na Syberii ujawniła, iż problematyka ta w wielu aspektach wciąż pozostaje *tabula rasa*. Wyjątkowo zaniedbaną i wymagającą szczególnej uwagi wydaje się ogromna spuścizna epistolarna, pamiętnikarska

¹ I.D. Čerskij, *Neopublikovannye stat'i, pis'ma i dnevniki. Stat'i o I.D. Čerskom i A.I. Čerskom*, Irkuck 1956.

² A.L. Čekanovskij, *Sbornik neopublikovannyh materialov A.L. Čekanovskogo. Stat'i o ego naučnoj rabote*, Irkuck 1962.

oraz inna, pokrewna gatunkowo, autorstwa kilku pokoleń Polaków, których losy pozostały na zawsze splecione z ową krainą. Do tego dziedzictwa należą właśnie wspomnienia zawarte w niniejszym tomie. Mają one szczególne znaczenie między innymi dlatego, że zachowały historyczny oraz duchowy klimat epoki, w jakiej powstały. Stanowią unikatowe świadectwo historii Syberii, a zwłaszcza Irkucka. Są źródłem informacji na temat losów Polaków, Białorusinów, Ukraińców i Litwinów za Uralem.

Cykl pamiętnikarski omawianego zbioru otwierają wspomnienia Wincentego Migurskiego (Vincenty Migurski, *Zapiski iz Sibiri*, s. 59–298)³.

W XIX w. publicyści i beletryści publikowali przeróżne wersje historii małżeństwa Albiny i Wincentego Migurskich. Motyw ich sprytnie obmyślonej, acz zakończonej niepowodzeniem ucieczki, świetnie się nadaje na powieść awanturniczko-przygodową przeplatana wątkami melodramatycznymi i detektywistycznymi. Pierwszym, który zainteresował się losami niezwyklej pary, był Włodzimierz Dal, znany większości jako autor *Słownika objaśniającego*. Od 1832 r. pracował jako urzędnik w guberni orenburskiej. W Orenburgu właśnie, w sądzie wojskowym toczyła się rozprawa Wincentego Migurskiego, a tym samym rozstrzygał się los Albiny. W ten sposób najważniejsze wydarzenia w życiu małżeństwa rozgrywały się na oczach tego nieprzeciętnego obserwatora i badacza. Zaowocowało to krótkim opowiadaniem pt. *Zesłaniec*⁴, które Dal opublikował pod swoim literackim pseudonimem — Kazak Ługański.

Kilka lat później losy Migurskich stały się tematem anonimowego opowiadania w języku polskim pt. *Pani Migurska*, opublikowanego we Lwowie⁵. Zostały utrwalone także w kilku utworach polskich zesłańców-literatów: Maksymiliana Jatowta⁶ oraz zasłużonego pamiętnikarza i historyka polskiego zesłania — Agatona Giller⁷. Dzieło tego ostatniego stało się inspiracją dla rosyjskiego pisarza Sergieja Maksimowa⁸ do napisania powieści. Jej ogromna poczytność wśród Rosjan zaowocowała kilkoma edycjami. Zapoczątkowała kulminację literackich opracowań losów Migurskich. Najbardziej znane polskiemu czytelnikowi jest opowiadanie Lwa Tolstoja *Za co?* Jego wydanie zbiegło się w czasie ze stłumieniem pierwszej rewolucji w carskiej Rosji, która zdemaskowała poważne problemy rosyjskiej rzeczywistości, a także relacji despotycznego cara i prostego ludu. Tolstoj w artystycznej formie osądził antypolską politykę caratu, opowiadając się za humanitarnym postulatem walki o wolność i niezależność oraz unikania wszelkiej przemocy. Autor wstępu⁹ do opowiadania Tolstoja postrzega je jako hołd złożony rosyjskim dekabrystom i ich żonom ze względu na zbieżność ich losów z losami polskich zesłańców. Interesujące, że wizerunek Albiny Migurskiej, wykreowany przez Tolstoja, bardzo przypomina jego ulubioną bohaterkę — Nataszę Rostową z powieści *Wojna i pokój*.

³ Polski oryginał: *Pamiętniki z Sybiru spisane przez Wincentego Migurskiego*, Lwów, nakładem Karola Wilda, 1863.

⁴ V.I. Dal', *Ssyl'nyj*, w cyklu: *Nebyvaloe v bylom i byloe v nebyvalom*, „Otečestvennye zapiski” 1846, t. 46, nr 5, s. 153–156.

⁵ *Pani Migurska*, „Dziennik Literacki” 1852, nr 2, s. 13–15.

⁶ M. Jatowt (J. Gordon), *Soldat czyli sześć lat w Orenburgu i Uralsku. Nowe pamiętniki J. Gordona*, Lipsk 1865, R. X. *Ucieczka Migurskiego*, s. 110–111.

⁷ A. Giller, *Opisanie Zabajkalskiej krainy Syberyi*, Lipsk 1867, t. 1, s. 262–266.

⁸ S.V. Maksimov, *Sibir' i katorga*, CBГ. 1871.

⁹ V.B. Sreznjevski, *Primečanie k rasskazu „Za što?”*, [w:] L.N. Tolstoj, *Polnoe sobranie hudožestvennyh proizvedenij*, Moskva, 1930, t. 15, s. 266–267.

Losy Migurskich zainspirowały też przedstawicieli innych gatunków artystycznych. Kompozytor N. Strielnikow napisał operę pt. *Uciekinier*, a dramaturg N. Szapawalenko sztukę zatytułowaną *Albina Migurska*. Niezwykła historia stała się tematem wykorzystywanym również w kinematografii. Ostatnia polsko-rosyjska produkcja została wyreżyserowana przez Jerzego Kawalerowicza. Irkuck, jako miasto, z którym losy owej pary są nieodłącznie splecione, był miejscem prapremiery owej najnowszej wersji kinowej w 1995 r.

Począwszy od lat 50. XX w., zaczęły powstawać publikacje popularnonaukowe na temat Migurskich. Kilka artykułów poświęcił im Leonid Bolszakow¹⁰ — pisarz oraz literaturoznawca w Wyższej Szkole w Orenburgu. Niektóre z nich zostały opublikowane w najbardziej znaczących wydawnictwach moskiewskich.

W Polsce temat ten poruszano także w publikacjach naukowo-literackich. Przykładem może być praca warszawskiego historyka Aleksandra Kraushara wydana w 1915 r.¹¹ Składają się na nią oryginalne materiały archiwalne. Problemem tym zajęli się również inni badacze, jak Michał Janik¹² czy Bolesław Łopuszański¹³.

Najdobitniej przemawiającym dowodem percepcji losów Migurskich w polskiej kulturze jest wybranie opowiadania Tolstoja *Za co?* jako lektury uzupełniającej do zajęć z języka rosyjskiego.

Jeszcze do niedawna badacze ubolewali nad tym, iż nie zachował się żaden portret Albiny. Redaktor recenzowanego wydania — Szostakowicz jako pierwszy dowiedział się o istnieniu zdjęcia owej kobiety. W 1978 r. w Związku Radzieckim hucznie obchodzono 150. rocznicę urodzin Tolstoja. Wspomniano wówczas o tragicznych losach bohaterów opowiadania *Za co?* Artykuł na ten temat zamieszczono w wydawanym na Litwie czasopiśmie „Czerwony Sztandar”. Przeczytał go potomek Wincentego — Janusz Migurski, przesyłając w odpowiedzi autorowi fotokopie portretu Albiny, zachowane w rękopisach jej małżonka. Portret trafił wkrótce do rąk specjalistów i został zamieszczony między innymi w książce A. Kuczyńskiego *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory*¹⁴.

Wincenty Migurski urodził się w 1805 r. w niebogatej rodzinie ziemiańskiej o rodowodzie szlacheckim. Po upadku powstania listopadowego, którego był uczestnikiem, udał się na emigrację. Jednak i tam kontynuował walkę narodowowyzwoleńczą jako emisariusz, wolontariusz i mason. Większość informacji o Wincentym dotyczy początkowego okresu zsyłki do Uralska, a następnie do Zabajkalska, by pełnić przymusową służbę wojskową (1836–1841). Perypetie jego wygnańczej epopei zaczęły się w 1842 r. i trwały całe 15 lat. Najważniejszym wydarzeniem ostatnich lat zesłania było napisanie pamiętników w Irkucku, w marcu 1859 r., jak sam zaznaczył we wstępie. Ostatni polskojęzyczny wariant jego rękopisu został odnaleziony w Oddziale Rękopisów im. Lwa Tolstoja w Moskwie.

¹⁰ Przykładowo: L.N. Bolšakov, *K voprosu o real'noj osnove rasskaza „Za što?”*, [w:] *idem, Lev Tolstoj (poiski i nahodki)*, Orenburg 1964, s. 58–70. Tu należy wspomnieć, iż ów badacz wraz z innym Włodzimierzem Dżakowem (rosyjski badacz polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego) są autorami powieści *Delo Migurskich*, która została przetłumaczona na język polski (zob. L. Bolszakow, W. Dżakow, *Sprawa Migurskich*, Wrocław 1984).

¹¹ A. Kraushar, *Tragedia życia Wincentego Migurskiego, emisariusza z czasów wyprawy Zaliwskiego (ze źródeł archiwalnych)*, „Przegląd Historyczny” 1915, t. 19.

¹² M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928, s. 121–122, 180–185.

¹³ B. Łopuszański, *Migurski Wincenty Maciej*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 21, z. 1, Wrocław 1976, s. 50–51.

¹⁴ A. Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory*, Wrocław 1993.

Nosi tytuł: *Ucieczka przestępcy politycznego i wspomnienia o mojej żonie napisane przeze mnie*.

Migurski uprzedził czytelnika, że nie odnajdzie w jego wspomnieniach danych geograficznych ani statystycznych, lecz pozna los kobiety, która, nie wychodząc poza ramy życia domowego, zapisała się w kręgu najznamienitszych Polek. To unikatowy dokument epoki: jest nim sam człowiek oraz jego świat wewnętrzny. Bohaterką okazała się oczywiście żona samego autora — Albina Migurska, z domu Wiśniewska. Już współcześnie postrzegali ją jako wzorzec kobiety odważnej i dzielnej, zdolnej do poświęceń patriotki, która dobrowolnie towarzyszyła mężowi w katordze, kierując się szlachetnymi ideałami.

Kolejnym dokumentem, zamieszczonym w omawianym tomie, są wspomnienia konarszczyka — Justyniana Rucińskiego (Ů. Ručinskij, *Konaršik. 1838–1878. Vospominaniâ o sibir'skoj ssylke*, s. 325–514)¹⁵, który około 10 lat spędził w różnych zakątkach Syberii, a pięć w europejskiej części Rosji. Dokument ma dużą wartość poznawczą, gdyż w świadomości historycznej Rosjan zesłania polityczne XIX w. kojarzą się zazwyczaj z uczestnikami powstania styczniowego. Natomiast przeciętny rosyjski czytelnik nie wie prawie nic na temat innych polskich ruchów narodowowyzwoleńczych, które złożyły się na kilkunastotygodniowy proces. Migurski został zesłany za swą przynależność do organizacji zaliwuszczyków — emisariuszy z ekspedycji Zaliwskiego z 1833 r. Postać Justyniana Rucińskiego odnosi się już do kolejnego etapu rozwoju ruchów narodowowyzwoleńczych. Nazwa konarszczyk dotyczy uczestników tajnej, demokratycznej organizacji Stowarzyszenie Ludu Polskiego, działającej na terenach Litwy, Białorusi i Ukrainy. Jej założycielem był działacz Szymon Konarski, rozstrzelany w 1839 r. w Wilnie na mocy wyroku sądu carskiego.

Pamiętnik Rucińskiego to także źródło wiedzy na temat relacji Polaków z Rosjanami dekabrystami, często bardzo serdecznych i przyjacielskich. Znajdujemy tutaj także unikatowy opis trybu życia zesłańców podczas katorgi na Zabajkalu oraz ich pracy w fabrykach w Nerczyńsku.

Kolejny pamiętnik zawarty w prezentowanym tomie to wspomnienia innego uczestnika Stowarzyszenia Ludu Polskiego, konarszczyka — Juliana Sabińskiego (Ů. Sabinskij, *Dnevnik moej nevoli. Četvertaâ čast'*, s. 533–580)¹⁶. Był przedstawicielem szlacheckiej inteligencji, która zasiłowała zesłańczy kontyngent pierwszej połowy XIX w. Jeszcze do niedawna o tym unikatowym dokumencie historycznym wiedział tylko wąski krąg specjalistów zaznajomiony z pracami polskich badaczy z okresu dwudziestolecia międzywojennego¹⁷. Redaktor tomu, B. Szostakowicz, miał problem z dotarciem do egzemplarza czwartej części, wieńczącej wspomnienia dziennika Sabińskiego. Od polskiego historyka Jana Trynkowskiego dowiedział się, iż w 1976 r. został on przekazany przez osobę prywatną do Działu Rękopisów Biblioteki Ossolińskich we Wrocławiu. Treść obejmuje okres przebywania autora we wschodniej Syberii, czyli już po zakończeniu katorżniczych prac i otrzymaniu statusu „osiedleńca politycznego”. Okazuje się, że Sabiński napisał trzy

¹⁵ Polski oryginał: *Konarszczyk. 1838–1878. Pamiętnik zesłania na Sybir Justyniana Rucińskiego*, Lwów, Jakubowski&Zadurowicz. Z drukarni litografii Pillera i Spółki, 1895.

¹⁶ J. Sabiński, *Dziewiętnaście lat wyrwanych z mojego życia czyli Dziennik mojej niewoli i wygnania, od roku 1838 do 1857 włącznie*, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Dział rękopisów. Rkp. Nr 14465. K. 1135/33–1170/68.

¹⁷ E. Maliszewski, *Bibliografia pamiętników polskich i Polski dotyczących [druki i rękopisy]*, Warszawa 1928, s. 384; M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928, s. 197.

wersje pamiętników dla swych dzieci. Polscy badacze — Trynkowski i Woltanowski¹⁸ — udowodnili, iż rękopis, który znalazł się w Ossolineum, bezsprzecznie należał do córki autora — Hemildy Sabińskiej. Trafił potem w ręce rodziny prof. K. Dynowskiego – syna Hemildy i wnuka samego Sabińskiego¹⁹.

Jako ostatni w zbiorze został zamieszczony pamiętnik Agatona Gillera²⁰ (A. Giller, *Irkutskie reportaży*, s. 619–689). Autor był aktywnym uczestnikiem powstania styczniowego, następnie działał w różnych organizacjach konspiracyjnych Królestwa Polskiego. W latach 1855–1860 przebywał na zesłaniu w okręgu nerczyńskim. Po uwolnieniu ze służby wojskowej osiedlił się w Buriacji, a następnie w Irkucku. Redaktor zbioru określił Gillera „Herodem historii polskiego zesłania na Syberii”. Był on zaiste wybitnym historykiem Syberii Wschodniej. Przeprowadził studia własne na temat jej przeszłości, obyczajów oraz przyrody. Podjął się trudu odszukania mogił konfederatów barskich. Najważniejszym dziełem Gillera jest jego trzytomowe *Opisanie Zabajkalskiej krainy w Syberyi* wydane w Lipsku w 1867 r.

Publikację poprzedza wstęp redaktora B. Szostakowicza, każdy z czterech dokumentów (dzienników) został opatrzone obszernym komentarzem redakcyjnym. Tom uzupełnia bogaty materiał ilustracyjny, wykaz nazwisk (s. 690–707), wykaz nazw geograficznych oraz polityczno-geograficznych (s. 708–717), a także spis ilustracji (s. 718–721).

Przekładu pamiętników z języka polskiego dokonali B. Szostakowicz i L. Fridman.

Anna Mrozowicka

¹⁸ J. Trynkowski, A. Woltanowski, *Julian Glaubicz Sabiński (1797–1869) i jego „Dziennik”*, „Ze skarbca kultury”, 1991, z. 51.

¹⁹ Najnowsza i warta szczególnej uwagi publikacja dotycząca owej postaci to wydane w zeszłym roku 3-tomowe dzieło zawierające rękopisy pamiętników Sabińskiego, patrz: *Julian Glaubiusz Sabiński. Dziennik syberyjski*, do druku z rękopisu przygotowali W. i R. Śliwowsy. Przedmowa i opisy — J. Trynkowski, t. 1–3, Warszawa 2009.

²⁰ Oryginał: A. Giller, *Z wygnania przez Agatona Gillera*. Tom I. we Lwowie nakładem F.H. Richtera, 1870.

V.A. Hanevič, *Katoliki v Kuzbasse (XVII–XX vv.)* (*očerk istorii, materialy i dokumenty*), Kemerovo 2009, ss. 352, bibliografia, ilustracje, indeks¹

Podtytuł tej poznawczo bardzo ważnej książki jest skromny: rys historii, materiały i dokumenty. Zdaje się to świadczyć, iż autor nadal pracuje nad problemem, a dotychczas nagromadzone materiały prezentuje niejako w wersji wstępnej przyszłej monografii. Oby

¹ W nawiązaniu do zapisów na karcie tytułowej, kilka informacji: nazwisko autora: zgodnie z zasadami przekładu z języka rosyjskiego na polski rosyjską literę X piszemy jako Ch, stąd Chaniewicz (w transliteracji Hanevič). Wszystkie jego artykuły ogłaszane w prasie polskojęzycznej sygnowane są nazwiskiem Haniewicz. Może tak pisali się przodkowie.